

DOUĂ PERSPECTIVE ASUPRA DISTINCȚIEI DINTRE ȘTIINȚĂ ȘI SCIENTISM

Autor: Redacția Syntopic | 6 mai 2022

Redacția Syntopic vă propune în această perioadă o temă foarte actuală și interesantă: distincția dintre știință și scientism. În acest sens, dorim să le mulțumim invitaților noștri, Andrea-Annabella Nistor și Cristian Pascu, pentru că și-au făcut timp să se gândească la această problemă și să împărtășească cu noi răspunsurile lor la întrebările pe care le-am pregătit.

1. În trecut, lipsa progresului științific a făcut ca anumite probleme să fie incluse în câmpul de studiu al metafizicii. În prezent însă, avansul științific este unul fără precedent, astfel că au fost dezvoltate tehnologii ce permit, spre exemplu, studierea modului în care funcționează activitatea mentală, de acest lucru ocupându-se neuroștiința. Considerați că validarea ipotezelor scientiste depinde doar de adecvarea instrumentelor, astfel că, având instrumente mai sofisticate tehnologic, vom reuși să aducem răspunsuri pentru problemele ce au fost până acum tratate din perspectivă metafizică sau, chiar și în ciuda existenței unor instrumente destul de sofisticate de analiză științifică, știința tot nu va reuși să ofere un răspuns anumitor probleme?

Andrea Nistor: Chiar și în ciuda existenței unor instrumente sofisticate și avansate, știința nu poate oferi un răspuns anumitor probleme, ceea ce duce uneori la inventarea unor noi ramuri ale sale, precum fizica cuantică. Ca să mă folosesc de cele mai populare exemple, în cazul „efectul fluturelui” sau „teoriei corzilor” există diverse probleme pentru soluționarea cărora nu se pot folosi nici măcar instrumente avansate, deoarece se consideră că fenomenele pe care le conceptualizează cele două teorii sunt „invizibile”. Prin urmare, nu se pot folosi aparate sau instrumente pentru a arăta cum funcționează acestea de fapt. Dar să presupunem că este posibil ca aparatele sofisticate să confirme aceste teorii. Odată confirmate, ne vom întreba: „Acum ce urmează?”. Având în vedere că scopul științei este de a continua să găsească un răspuns pentru tot

ce există în natură, problema majoră de care știința „se împiedică” este crearea altor teorii pe urmele demonstrațiilor anterioare. Din învățăturile lui Aristotel, se știe că toată cunoașterea necesită demonstrație și toate demonstrațiile pleacă de la ceea ce este mai inteligibil prin natură la ceea ce este mai puțin inteligibil. Atunci, fie procesul continuă la nesfârșit, fie se oprește la primele principii nedemonstrate, care sunt cunoscute cu certitudine. Consider că nu este nici măcar benefic sau posibil să se găsească un răspuns științific la toate problemele lumii naturale, din cauză că unele din aceste probleme depășesc pur și simplu capacitatea minții umane de a le înțelege.

Cristian Pascu: Am să îmi permit să încep cu o mică anecdotă personală care explică, cumva, felul în care mă raportez eu acum la relația dintre știință și filosofie. Când m-am înscris la cursurile de masterat ale Facultății de Filosofie, am făcut-o din simplul motiv al unui complex de inferioritate față de filosofie, despre care nu știam mai nimic. Dădusem din întâmplare în biblioteca Facultății de Fizică, al cărei student fusesem cu mulți ani înainte, peste *Introducerea în metafizică* a lui Martin Heidegger. Și această întrebare, „*De ce există ceva și nu, mai curând, nimic?*”, m-a fascinat pur și simplu. Ceea ce mi-a stârnit curiozitatea față de filosofie ca un domeniu al gândirii parcă dintr-o cu totul altă lume. Am fost dezamăgit atunci să văd că Heidegger nu răspunde, de fapt, acestei întrebări. Cum aveam să aflu mai târziu, filosofia este, mai degrabă, o artă a întrebărilor și mai puțin o sursă a certitudinilor. Numai că, cu o foarte mare surprindere, am aflat că există între filosofi un complex de inferioritate față de știință. Și apoi, mai puțin surprinzător, că există un complex de superioritate al unor oameni de știință față de filosofie. Iar asta din simplul motiv că știința are, pe lângă succesul explicativ din ultimele patru secole, și contribuții concrete la dezvoltarea societății, spre deosebire de filosofie care, în ochii unora, nu puțini, este *vorbărie goală*. Mi se pare simptomatică sentința hilară și curios de ignorantă a lui Stephen Hawking cu privire la „moartea filosofiei” dintr-una din ultimele sale cărți de popularizare a științei, *The Grand Design*. Ori pentru mine, filosofia, așa cum este practică ea astăzi, compartimentată disciplinar, chiar și cu puțina familiarizare din cadrul studiilor de masterat și prin lecturile personale ulterioare, a avut un rol transformativ în toate aspectele vieții mele, personale sau profesionale. Tocmai fiindcă mi-a pus la dispoziție un întreg instrumentar de gândire, dezvoltat și finisat pe o perioadă foarte îndelungată de timp, și nicidecum un set de răspunsuri. Și îmi amintesc unul din primele aspecte semnificative în care filosofia a avut un rol benefic pentru mine, anume momentul în care mi-am oferit o definiție a *discernământului*, un termen de care mă tot loveam ca și creștin practicant, dar a cărui înțelegere, de principiu măcar, îmi scăpa. Și definiția pe care mi-am dat-o, și care m-a însoțit de atunci, a fost aceasta: abilitatea de a deosebi într-o situație dată care sunt elementele componente acelei situații, natura lor și a relațiilor dintre ele. Definiție care a avut în primul rând rolul de a mă pune în gardă cu privire la propria ignoranță și a provizoratului propriilor concluzii.

Încheind anecdota personală cu această definiție a discernământului, dată fiind

complexitatea subiectului, cel mai potrivit din partea mea ar fi nici să nu încerc să formulez un răspuns întrebării dacă va ajunge știința vreodată să explice complet, într-un cadru strict naturalist, realitatea și mintea umană odată cu ea. Dacă am să îmi permit, totuși, să dau un răspuns, am să o fac tot dintr-o perspectivă personală și cu siguranță neoriginală. Intuiția și predicția mea ar fi că nu, fiindcă *în principiu* mintea umană nu poate să se explice complet pe sine ca obiect al propriului său studiu. Avem aici nu numai o circularitate epistemică, a relației de cunoaștere între cunoscător și sine, ci și una ontologică, fiindcă suportul metafizic al cunoașterii este chiar cunoscătorul. Ca o analogie, ne putem întreba cum și-ar putea cineva vedea propriul chip fără să se observe vreodată în oglindă. Și-l poate pipăi cu mâinile, să spunem, și își poate face o idee vagă despre forma chipului său, dar niciodată *acest* tip de cunoaștere nu va putea echivala cu tipul de cunoaștere vizuală. Cumva echivalent cu clasică problemă din filosofia minții, al cercetătoarei care știe totul despre culori din punct de vedere teoretic, dar a văzut toată viața lumea în alb și negru. Se poate spune despre ea că are *cu adevărat* o cunoaștere a culorilor?

Această speranță, veche deja de câteva secole, a găsirii unui set minim de ecuații care ar putea explica tot, măcar și numai în principiu, rămâne, totuși, sub toate aspectele o naivitate. În fața celor trei mari necunoscute fundamentale care încadrează domeniul posibil al cunoașterii umane, anume conștiința (de sine), originea vieții și existența a ceva în general, când s-ar fi putut, la fel de bine, să nu existe nimic, în fața acestora deci, *micul succes* al unificării a trei din patru forțe fizice fundamentale poate fi considerat a fi un pas semnificativ către o cunoaștere completă a realității doar din pură ignoranță filosofică. Mai mult, această tensiune de inferioritate-superioritate între știință și filosofie are subiacentă o pretenție a cunoașterii de sine prin sine, ceva de tipul existenței conștiente de sine și prin sine. Cumva, miza, de fapt, asta ar fi, accederea către poziția *generică* de existență necesară și autosuficientă. Ceea ce ar înseamna că, în ciuda progresului, nu modestia a prevalat, ci pretențiile metafizice ale științei au rămas aceleași.

2. Este dezvoltarea științifică o condiție necesară și suficientă a dezvoltării atitudinilor de tip scientist? Dacă nu, care considerați că ar fi ingredientele care contribuie la îmbrățișarea unei atitudini idolatre față de știință?

Andrea Nistor: Dezvoltarea științifică contribuie la astfel de atitudini, dar nu de una singură. Oamenilor le place să se minuneze, iar știința le oferă această plăcere. Celor curioși le hrănește dorința de a ști mai multe prin numeroasele sale domenii, iar descoperirile științifice viitoare ar putea fi nelimitate. Ceea ce poate duce la un fel de fanatism sunt aceleași motive perene, care țin de psihologia umană: dorința de a face parte dintr-un grup, tulburări mintale, plictiseală, căutarea noutății, nevoia de validare a

ideilor sau convingerilor proprii, nevoia de a crede în ceva superior lor, care îi poate ajuta în rezolvarea diverselor probleme. Astfel, știința „ia locul” religiei. În opinia mea, cauza apariției fenomenului de înlocuire a religiei cu știința este aceea că în știință s-au putut demonstra anumite lucruri care, înainte de inventarea instrumentelor tehnologice, nu puteau fi explicate decât printr-un apel la divinitate. Un asemenea exemplu este explicarea fenomenului fulgerului.

Cristian Pascu: Și în acest caz, răspunsul meu tinde să fie *nu*. Ceea ce mă face să consider că un tip sau altul de *scientism* a existat și va exista întotdeauna este ceea ce înțeleg eu prin *știință* și, respectiv, *idolatrie*. Din cele două accepțiuni comune ale termenului de *știință*, una restrictivă și clar delimitată de un *anume tip* de metodă, iar alta *deschisă* includerii oricărei forme de cunoaștere, eu o prefer pe a doua. În acest sens, nu consider problematică folosirea termenului de *știință* pentru un anumit set de practici, fiindcă în final relevantă este valoarea de adevăr a propozițiilor descriptive sau predictive ce rezultă din sau corespund acelor practici, respectiv metodelor implicate. În acest sens, de exemplu, *horoscopul* este o știință care, în baza unor justificări false, oferă predicții care se dovedesc adevărate doar aleatoriu. Totuși, este o știință investită cu autoritate de o parte numeroasă a publicului și, deci, putem găsi și aici o formă de *idolatrie*.

Încărcătura *idolatră* investită într-un anumit tip de știință ține astfel mai mult de psihologia practicantilor acelei științe. Apoi, pe lângă definiția de dicționar a termenului *idolatrie*, ca fiind o *admirație excesivă față de ceva anume*, o definiție de altfel relativistă, deci nu foarte utilă, aș adăuga și ceea ce consider eu că este semnificativ din punct de vedere psihologic în raportul dintre *idolatră* și obiectul *idolatriei*, oricare ar fi acesta. Anume, un raport simetric de *dominație* și *submisivitate*, adică de *control reciproc*. Și spun că este simetric fiindcă pentru ca idolatria să fie posibilă, să se manifeste, *obiectul* idolatriei este *dependent* de existența unui *subiect* al idolatriei, de *idolatră*. Similar cu situația politică în care un despot, pentru a fi și acționa despot, este dependent de existența unor supuși. La rândul lor, acești supuși, tocmai prin mijloacele create de raportul de forțe dintre ei și despot, pot controla voința despotului. În termenii psihologiei moderne, cum observa Freud, în orice relație sado-masochistă putem identifica o formă de sadism în componenta masochistă și invers.

De exemplu, în cazul practicilor religioase în care forțele naturii sunt *îmblânzite* prin invocarea zeităților corespunzătoare lor, aceste practici au pretenția de *știință* cu o anumită *metodă* asociată. Chiar dacă conținutul acestui tip de știință este foarte diferit de știința modernă, putem identifica o pretenție comună: înțelegerea și controlul forțelor naturii. Fiind vorba despre *idolatrie*, deci despre o atitudine psihologică, și nu despre adevărul propozițiilor specifice diverselor paradigme, putem înțelege cum o formă sau alta de *idolatrie* a fost și este posibilă independent de gradul de progres a ceea ce înțelegem azi prin *știință modernă*. Fiindcă, în fond, *scientismul* contemporan are

această pretenție că știința este cea mai bună sau singura cale de acces la adevărul legilor realității, aceste *forțe* pe care *înțelegându-le* (i.e. *supunerea*) și *controlându-le* (i.e. *dominația*) vom avea, asemenea culturilor cu credințe similare, dar de tip religios, o viață bună.

3. Una dintre cele mai cunoscute viziuni scientiste este cea a lui Auguste Comte, care considera că sensul istoriei evoluează treptat de la vârsta copilăriei, dominată de credințe religioase și magice, la vârsta tinereții, căreia îi corespunde sistemul metafizic de gândire, și culminând în triumfarea modului de înțelegere științifică a lumii la vârsta adultă. Cât de aproape considerați că se află epoca contemporană de modelul propus de Comte?

Andrea Nistor: Modelul propus de Comte are și, totodată, nu prea are relevanță în ziua de azi. Copiii n-au nicio credință religioasă în mod spontan, decât dacă li se impun aceste credințe de către adulți, însă credințele magice tind să fie instinctuale și dominante la copii, dacă nu intervin adulții, care să le explice și să îi învețe mai multe despre lumea înconjurătoare. Înțelegerea științifică și sistemul metafizic de gândire pot fi întâlnite în cazul ambelor categorii, atât în cazul tinerilor, cât și în cel al adulților. Aceasta se întâmplă din cauză că, acum, tinerii sunt înconjurați de foarte multe informații, care îi ajută să înțeleagă lumea atât din punct de vedere științific, cât și metafizic, iar adulții încearcă să păstreze ceva din gândirea metafizică, din moment ce există încă multe probleme științifice fără răspuns.

Cristian Pascu: Consider că deja a fost depășit acel stadiu. Acum suntem cumva la vârsta *bătrâneții senile*, când memoria este serios afectată, istoria pare să nu fi fost mai îndelungată de câteva zeci de ani, starea de sănătate emoțională depinde de schimbările sezoniere și, per ansamblu, avem nevoie de o constantă supraveghere și o grijă continuă. Dincolo de glumă, nu chiar lipsită de ceva adevăr amar, găsesc ușor naivă, deși parțial justificată, această analogie între vârstele umanității și vârstele omului. Similar s-ar putea construi și narațiunea inversă, în care vârsta antichității ar putea fi văzută ca o bătrânețe senină și înțeleaptă, apoi o maturitate a colaborării cunoașterii filosofice și a celei teologice, urmată de avântul tineresc, entuziast și rebel, al descoperirilor științifice, cu un final deloc surprinzător într-o ignoranță naivă a copilăriei timpurilor pe care le trăim, în care discursul public general seamănă mai mult cu *o criză de tantrum* decât cu un dialog constructiv.

Raționalizarea istoriei este necesară și firească, dar nu poate fi suficientă înțelegerii, pentru simplul motiv că nu poate evada subiectivitatea inerentă istoricului, profesionist sau diletant. În acest sens nu poate fi vreodată nici obiectivă, nici definitivă, tocmai fiindcă subiectivitatea este tot timpul *la lucru* și îi este specific faptul acesta de evada tiparele stricte ale categoriilor obiectivității. Chiar Jung observă într-un articol al său, al

căruia titlu îmi scapă acum, că pozitivismului, ca manifestare culturală *extravertă*, îi va urma în mod firesc o contrareacție culturală *introvertă*, pe care, cred eu, o putem ușor identifica cu postmodernismul. Avem, deci, o predicție confirmată a evoluției istoriei umanității pe baza psihologiei umane. Lucru, până la urmă, deloc surprinzător, din moment ce orice fenomen emergent va păstra la nivel macro caracteristicile micro ale elementelor componente. Dar cum la nivelul individual, al fiecărui om participant cu un rol mai mult sau mai puțin semnificativ în evoluția istoriei, stadiile de dezvoltare nu sunt liniar determinate, cu atât mai puțin la nivel societal și generațional.

Am să închei tot într-o notă oarecum personală, cu o observație legată de raporturile dintre generații, fiindcă eu însumi am trecut deja prin câteva vârste și, mai mult, sunt tată al unui tânăr care tocmai ce și-a început viața de adult. Este comună pretenția generațiilor mai în vârstă de a le fi respectată experiența de viață, așa cum și generațiile mai tinere își cer dreptul de manifestare liberă de constrângerile și tiparele de gândire care vor fi fost valabile cu ceva timp în urmă, dar care acum se cer ele însele regândite și reconsiderate. La fel ca în cazul raportului dintre filosofie și știință, ca reprezentante a două vârste diferite ale umanității, avem și aici, mai local, o tensiune de inferioritate-superioritate nejustificată. Nici generațiile mai tinere nu ar trebui să fie considerate în vreun fel inferioare, nici generațiile mai în vârstă, nici intenționat, nici forțat, nu ar trebui să fie puse în poziția de a-și folosi experiența sub formă de autoritate dictatorială. O greșeală pedagogică și parentală, pe cât de elementară, pe atât de gravă, este desconsiderarea celui căruia i se predă ca unul ce este inferior în virtutea ignoranței în aspecte în care *nu avea cum* să fie altfel decât ignorant. Ori succesul și firescul unei relații transgeneraționale autentice ține tocmai de înțelegerea, mai ales din partea generațiilor în vârstă, a modalităților în care nu *cunoștințele*, ci, mai profund, *intuițiile* care au condus la acele cunoștințe trebuiesc, de fapt, transmise. Și asta nu într-o formă neschimbată, ci tocmai prin luarea în considerare a potențialului generațiilor viitoare, acestora să le fie respectată forma proprie pe care o vor lua aceste intuiții. Tocmai în acest fel este cu adevărat valorificată istoria *personală* a fiecăruia dintre noi, independent de o formă sau alta de *eschatologie* a umanității.

Imagine: Unsplash